

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na tipheji ta15.

XIYA:

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu	Xiyimo xa le henhla	28–30	22–24	16–18	10–12	4–6
TIMARAKA TA 30		-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhonthaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhonthaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na khulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	-Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlulukelano

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
	Xiyimo xa le hansi	-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekisi swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontlha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela ya vutshila naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na khulukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlukelano wa mahungu	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hi ndlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila swinene	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahatelo a swi talangi -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro tlhavula ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelanyana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivomarito i wa mpimo wa le hansi	0-3 -Ririmi a ri twisiseki -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
		TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hi ndlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ra koka naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku tirhisiwa ka ririmi ro tlhavula i ka mpimo wa le hansi
XIVUMBEKO Swihlawulekisi swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hi ndlela yo twisiseka -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela leyinene -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
		TIMARAKA TA 5				
MAAVELO YA TIMARAKA		43–50	33–40	23–30	13–20	0–10

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
	15–18	11–14	8–10	5–7	0–4
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekisi/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 18	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkholukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleka no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -U kongoma mhaka – a nga humi emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkholukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleka kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkholukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi fanelaka hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe u pfa a humanyana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkholukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A nga tirhisaka milawu ya xivumbeko lexi faneleke

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIRMI, XITAYILI & KU HLELA	10–12	8–9	6–7	4–5	0–3
Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlaya -Ntirhomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
TIMARAKA TA 12					
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Swihlawulekisi/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleka no va na nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -U kongoma mhaka – a nga humi emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleka kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	6–7 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi fanelaka hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe u pfa a humanyana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava vuxokoxoko -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A nga tirhisangi milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIRMI, XITAYILI, & KU HLELA Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelo TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlaya -Ntirhomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: 50 WA TIMARAKA**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN): 30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): 15
XIVUMBEKO	(X): <u>05</u>
	50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: 30 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX): 18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): <u>12</u>
	30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: 20 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX): 12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): <u>08</u>
	20

SWILETELO SWA MAKOREKETELO**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA****XIVUTISO XA 1****VADYONDZI VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:****1.1 Ntlangu wa bolo lowu ndzi nga tshama ndzi tiphina hi wona.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi ntlangu wa bolo lowu a nga tshama a tiphina hi wona.

- Xitsalwana xa ndzungulo xi hlamusela xitori kumbe mhaka leyi humeleleke nkarhi lowu nga hundza.
- Va ta boxa ndhawu na nkarhi laha a ku tlangiwa kona.
- Mavito ya swipanu.
- Mihlovo ya swiambalo swa bolo.
- N'watipempe na vapfuni va yena.
- Leswi a swi endliwa hi vahlaleri va swipanu leswi a swi tlanga.
- Ntlangu hi woxe.
- Vahowisi.
- Mutlangi wa siku.
- Xipanu lexi hluleke na leswaku xi hlurile hi tigoli tingani.
- Mahetelelo ya leswi nga humelela.

[50]**1.2 Vutomi bya olova masiku lawa hikwalaho ka thekinoloji.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku hlamusela hi ku olova ka vutomi hikwalaho ko tirhisa thekinoloji.

- Ku kuma mahungu ya le kusuhi na le kule.
- Ku tiva ta maxelo.
- Ku tiva leswi humelelaka emagondzweni ngopfungopfu nampundzu ni namadyambu.
- Ku tirhisa swifambo swo hambanahambana swo fana na *Gautrain*, swihahampfhuka, mimovha, mabazi na swithuthuthu.
- Ku fika endhawini hi ku leteriwa hi mepe kumbe rito leri humaka eka selula/gamini.

- Ku kota ku vulavula na ku rhumela mahungu eka vanhu lava va nga ekule.
- Ku vulavula na munhu eka selula kumbe leputhopo mi langutanile.
- Ku lava ntirho u tshamile ekaya hi ku tirhisa inthanete.
- Ku kota ku xava vukorhokeri xik: gezi na moya wa tiqingho.
- Ku kota ku hakela swikweleti no rhumela mali u tshamile ekaya.

[50]

1.3 **Ku pfuna ka ku va vadyondzi va ambala yunifomo eswikolweni.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku va a nyika mavonelo ya yena.

- Ku saseka ka ku fanana ka vadyondzi.
- Ku byala vun'we exikolweni.
- Ku tumbeta vusweti.
- Ku pfuneta ku lawula vadyondzi.
- Ku sirheleleka eka swigevenga.
- Ku kota ku tiveka.
- Ku ambala ku fana loko ku ri na mimphikizano.
- Ku pfuneka hi xihatla etindhawini to hambanahambana.

[50]

1.4 **Swigevenga swi tiendlela hi ku rhandza laha tikweni.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo/ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala hi vugevenga lebyi nga kona laha tikweni.

- Vugevenga lebyi nga tinyika matimba.
- Swikombiso swa vugevenga byo chavisa.
- Vusirheleri bya nawu.
- Matirhelo ya maphorisa.
- Nawu wa vuahluri.
- Ku ba mati tingwenya ti etlela ku endlela ku dlaya vuthala.
- Ku tshemba vayimeri.
- Timfanelo ta swigevenga tanihi hi vanhu.

[50]

1.5 **Ndzi te loko ndzi ku phapha, ndzi kuma nkarhi wu ndzi siyile.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xo anakanya.

Mukamberiwa u languteriwa ku kombisa ku tsundzuka leswi swi humeleleke na ku khumbeka ka yena.

- A a ku humelerile yini.
- A a siyiwile hi nkarhi wo endla yini.
- A a ku humelerile yini ku kondza a siyiwa hi nkarhi.
- Leswi a swi endleke loko a ta vona leswaku a siyiwile hi nkarhi.
- Lava va n'wi pfuneke.
- Leswi va n'wi pfuniseke xiswona.
- Ku fikelela kumbe ku tsandzeka ku fikelela swilaveko swa yena.
- Switsundzuxo leswi a nga swi kuma.
- Dyondzo leyi a nga yi dyondza.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka)

[50]

1.6 **Nkoka wa vukhongeri eAfrika-Dzonga.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku va a nyika mavonelo ya yena ehenhla ka mhaka leyi.

- Nhlamuselo ya vukhongeri.
- Tinxaka ta vukhongeri.
- Ku pfuna ka vukhongeri eka timhaka ta tiko/ muganga ehenhla ka timhaka leti landzelaka:
 - Eswikolweni.
 - Eka swa mintlangu.
 - Eminkosini.
 - Eminkhubenyi.
 - Ku phalala swisiwana.
 - Ku aka swikolo.
 - Ku hlanganisa vanhu.

[50]

1.7 Xifaniso xa 1.7.1

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.
Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo/mianakanyo ya yena.

- Nhlawulo wa mani na mani.
- Leswi nhlawulo wu vulaka swona eka vanhu.
- Minhlangano yo hambanahambana ya tipolitiki.
- Switshembiso leswi endliwaka hi minhlangano.
- Ku gangisa vaakatiko.
- Minjhekanjhekisano exikarhi ka minhlangano.
- Swinavetiso swa minhlangano
- Vumbiwa bya minhlangano yo hambanahambana.
- Leswi humelelaka hi siku ra nhlawulo na ntirho wa IEC.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso)

Xifaniso xa 1.7.2

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.
Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo/mianakanyo ya yena.

- Ndyangu.
- Vuxaka bya vanhu lava ku suka eka rixaka ro karhi ku ya eka rin'wana.
- Vun'we na ntsako lowu nga kona endyangwini lowu.
- Mintirho ya xirho xin'wana na xin'wana xa ndyangu lowu.
- Leswi swi va hlanganisaka. xik, ku tlangela siku ra ku velekiwa, vukhonger.
- Tindhawu leti va talaka ku ti endzela.
- Swifambo leswi va talaka ku swi tirhisa.
- Swakudya leswi va swi tsakelaka.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso)

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****2.1 Papila ra xinghana**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela makwavo wa yena papila a n'wi khuthaza ku tlhelela exikolweni.

- Papila leri ri na adirese yin'we.
- Adirese ya mutsari yi le xineneni, siku na manghenelo.
- Ku tsariwa xiloso eximatsini.
- Xivumbeko xa hungu xi tsariwa hi tindzimana.
 - Nkoka wa dyondzo.
 - Khombo leri a nga ta tikumaka a werile eka rona hi ku ka a nga yi exikolweni.
- Mahetelelo/nghimeto.

[30]**2.2 Mbulavulo**

Mukamberiwa u ta languteriwa ku tsala mbulavulo lowu a nga ta wu hlaya hi siku leri ku nga ta va ku ri na Holobye wa Ndzawulo ya Dyondzo exikolweni xa vona.

- Ku titivisa.
- Ku xeweta hi ku landza swiyimo.
- Ku boxa nkongomelo wa siku.
- Ku andlala matirhelo ya xikolo.
- Ku khensa vadyondzi.
- Ku khensa nhloko ya xikolo, vadyondzisi na vatswari.
- Ku khensa nseketelo wa Ndzawulo ya Dyondzo.
- Nsariso.

[30]

2.3 Atikili ya phephahungu

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala atikili ya phephahungu a hlamusela leswi a swi ri eku humeleleni eka siku leri a ku pfuriwa ndhawu yintshwa ya mabindzu.

Xitshuriwa lexi xi nga tsaleriwa maphephahungu yo hambanahambana. Atikili ya phephahungu yi fanele ku va na leswi landzelaka:

- Vito ra mutsari ehenhla ka hungu.
- Nhlokomhaka.
- Ndhawu na siku.
- Vunyanyuri byo hambanahambana lebyi a byi ri kona. Xikombiso: swiyimbeleri, mincino ya ndhavuko.
- Swivulavuri swo hambanahambana.
- Swakudya.
- Mimphekizano ya swixavaxavani na mimbhukuto.

[30]

2.4 Matimu ya mufi

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala matimu ya munhu wa ndhuma loyi a loveke wa ndhawu ya vona lama ya nga ta hlayeriwa vakhandli va nhlonge hi siku ra nkosi.

Matimu ya mufi ya fanele ku va na leswi landzelaka:

- Mavito na xivongo.
- Siku ro velekiwa na ndhawu laha mufi a tshama kona.
- Siku ro hundza emisaveni.
- Xivangelo xa rifu.
- Marungula ya vutomi bya mufi.
- Lava a va siyaka emisaveni.
- Vuxokoxoko/ku phata mufi.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 Xinavetiso**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xinavetiso xa bindzu ra mijeko na switikara swa swipanu swo hambanahambana.

- Xinavetiso xi tirha ku navetisa bindzu/swixavisiwa swo karhi.
- Xi fanele ku tekela enhlokweni mhaka ya RTNK (Ku koka **rinoko**, ku **tsakisa**, ku **naveta**, ku endla leswaku u xi **kuma/xava**).
- Vito ra bindzu na laha ri kumekaka kona.
- Ku tirhisa tifonto to koka rinoko.
- Swixavisiwa na nxavo wa swona.
- Nomboro ya riqingho/imeyili ya muxavisi.

[20]**3.2 Posikarata**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala posikarata yo navelela munghana wa yena mikateko leswi a nga tlakusiwa entirhweni.

Posikarata i karata leri tirhisiwaka ku fambisa mahungu.

Yi nga rhumeriwa munhu ku n'wi hoyozela.

Adirese ya muamukeri.

Marito yo tlangela no hoyozela.

Ku boxa leswi a navelelaka munghana wa yena swona eka ku tlakusiwa ka yena entirhweni.

Mavito ya mutsari.

[20]**3.3 Swiletelo**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swiletelo leswi a nga ta swi nyika munghana wa yena loyi a lavaka ku n'wi endzela.

Swiletelo swi tirhisiwa ku komba munhu mafambelo ku suka eka ndhawu yo karhi ku ya eka yin'wana leyi a nga yi tiviki.

- Xitarata lexi a nga ta famba hi xona.
- Tlhelo leri a nga ta kongoma eka rona xik: evupeladyambu, evuxeni edzongeni kumbe en'walungwini.
- Miako leyi a nga ta yi hundza.
- Mimfungho leyi a nga ta yi vona.
- Mavito ya tibodo leti tsariweke.
- Muako wo tiveka lowu nga ekusuhi na le ka vona.

[20]**NTSENGO WA XIYENGE XA C:****20****NTSENGO WA TIMARAKA:****100**